

AMERİKALI MİSYONERLERİN ERMENİ MESELESİNDE ROLÜ

Doç. Dr. Seçil AKGÜN

M.Ö. 6 ıncı yüzyıldan beri Anadolu'da varlıklarını sürdürmüş olan Ermenilerin, türlü yönetimlerden sonra Osmanlı egemenliği altına girdikleri, aynı imparatorluğun üyeleri olarak Türklerle barış içinde yaşadıkları bilinen bir gerçektir. 19 uncu yüzyılda Türk-Ermeni ilişkilerinde başlayan yozlaşmanın türlü dış etkenler ürünü olduğu da tarihsel bir gerçektir. Bu dış etkenlerin başında Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasından yararlanan emperyalist batı devletlerinin sömürgeci emellerle Osmanlı topraklarına göz dikmeleri gelir. İmparatorluğun gerileme döneminde bütüncüllükten yoksun ülkenin içerdiği ulusları ayaklanmalara yöneltmek devleti sarsıp çöküşünü hızlandırmak, beklentili ülkelerin temel yöntemi olmuştur. Ulusalcılık bilinci aşılacak devlete baş kaldıran türlü uluslardan biri olan Ermeniler de böyle yönlendirilmişlerdir.

Ermeni ayaklanmaları üzerindeki etkilerden biri, 19 uncu yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğuna gelmeye başlayan Amerikalı misyonerlerdir. Özellikle Amerika'da misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcında tüm amaç ve düşüncelerini din olgusu çevresinde toplayan bu kimselerin, gitgide devlet politikasına alet edildikleri, ister istemez Amerika'nın izlemek istediği Emperyalist politikada kullandıkları öne sürülebilir. Misyonerlerin¹ Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilerle kurup geliştirdikleri yakın ilişki de değerlendirildiğinde, onların Amerikan emeline hizmet amacıyla Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasında yadsınamayacak roller oynadıkları ortaya çıkmaktadır. An-

1 Amerikalı misyonerler, Osmanlı İmparatorluğundaki tek misyoner gurubu değildi. 16 ıncı yüzyıldan beri İmparatorluğa türlü Avrupa ülkelerinden misyonerler gelmiştir. Devletin "millet" sistemi uygulaması da herbirinin kendi camaat faaliyetlerini sürdürmelerine olanak tanımıştı. Üstelik, Amerikalı misyonerler olarak İmparatorluğa bir de Mormon dini temsilcileri gelmişti. Ancak, bu araştırmada "Misyoner" sözü ile, yalnız "Amerikalı Protestan misyonerlere" değinmiş olacağız.

cak, bu değerlendirmeyi sağlıklı bir biçimde yapabilmek için, ABD'nin yapısı ve o dönemde izlediği devlet politikasına ilişkin genel bir bilgi sahibi olmak gerekir.

Çeşitli Avrupa uluslarından Amerika'ya göçenlerin kurdukları kolonilerin birleşmesi ile oluşan ABD'nin yapısındaki çok ulusluluk dolayısıyla ulusallıktan birleştirici bir beklentisi pek olmazdı. Hristiyanlık, hemen hemen tek ortak olguydu. Öteyandan Yeni Dünya'daki Hristiyanlar da türlü mezheplerin temsilcileriydiler. Mezhep çatışmalarının Avrupa'yı yüzyıllarca büyük boyutlarla sarstığının bilinci ile, yeni kurulan bu ülkede de aynı gelişmeleri yaşamamanın, zengin ve bakir kıtada güçlenecek devletin kalkınma hızını keseceği kavranmıştı. Bu, benzeri eylemlerin önlenmesi gereğini doğuruyordu. Lâik Amerikan anayasası çerçevesinde devletin bu işi ele alması ise olanaksızdı. Hristiyanlık mezhepleri arasında tutuculuktan uzak Protestan mezhebi çevresinde bir üstünlük sağlamak işlevini destekleyerek bütünleşmeye yönelik bu politikayı Protestan kilisesi ve cemaatinin eline bırakmak, en akılcı çözümdü. İşte bu doğrultuda, 19 uncu yüzyıl başında Protestanlığı Amerika'da güçlendiren "büyük uyanış" olarak anılan dinsel şahlanış gerçekleşti. Bu harekete paralel olarak da misyonerlik faaliyetleriyle Protestanlığı ilkin Amerika'da daha sonra da dünyada yayma atılımları birbirini izledi. 1810 yılında kurulan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM)² eliyle Amerikalı misyonerlerin Çin, Hindistan, Güney Amerika, Orta Doğu gibi bölgelere yayılarak Protestanlığı tanıtop yerleştirmeleri sağlandı. Bu dinsel misyonun arka perdesinde büyük devletlerin çağın akımı olarak sıkışıkya sarıldıkları emperyalist politikanın bir yansımasını görmemek olanaksızdır. Amerika'nın öbür ülkeler gibi açık bir emperyalist politika izlememesinin nedeni düşünülünce karşımıza ABD'nin 19 uncu yüzyıl başından beri kendisi için saptadığı devlet politikası çıkmaktadır. Bu, Monroe Doktrini'dir.

Monroe Doktrini, Amerikan bağımsızlığı kazanıldıktan sonra, bu bağımsızlığın korunması için, bir başka deyimle, ülkenin tüm zenginlikleriyle Avrupa'ya yem olmasının önlenmesi için "Amerika Amerikalıdır" ilkesiyle saptanmış olan Amerika'nın kendi içine kapanma uygulamasıdır. Bu doktrin, Amerika'nın eski dünyanın politikasına uzak kalmasını öngörüyordu. Doğal karşılığı ise, Avrupa'nın Amerikadan uzak kalması olacaktı. İşte bu beklenti içinde Amerika,

² Yabancı ülkelere misyonerler gönderilmesi için kurulmuş merkezi kuruluş. Kısaca ABCFM olarak söz edilmektedir.

bir yandan kendisini Avrupa'nın toprakları üzerinde beslediği emellerinden korumak için Avrupa'dan uzak durmaya çalışırken, bir yandan da büyük Avrupa devletlerinin giriştikleri hızlı sömürgeciliği görmezlikten gelememişti. Dünyanın sömürgeci devletlerce bölüşülmesine kayıtsız kalmanın getireceği zararın bilinciyle, devlet politikası olarak saptadığı Monroe Doktrini'ni çiğnememek esası çarpışınca, her ikisine de uyumlu yöntemin, misyonerlerden yararlanmak olduğu görüşü belirlemiştir. Bundan sonra misyonerleri dünyanın verimli yörelerinde nüfuz alanları edinmek, politik emellerini gerçekleştirebilmek için kullanmıştır. Misyonerleri kullandı diyebiliyoruz, çünkü onları Orta Doğu'da dinsel amaçlı çabaları içinde sırtlarını Amerikan devleti güvencesine dayayarak Amerikan politikasını yaymak için de yoğun uğraşlar vermiş olduklarını görüyoruz. Vurgulamaya çalıştığımız gibi Amerika'nın Avrupa işlerine uzak kalmayı politikası olarak saptadıktan sonra büyük çıkar beklentileri ile Osmanlı topraklarına göz dikmesi ve bu topraklar üzerinde spekülasyonlara girişmesi, kendi ilkesini çiğnemek olacaktı. Böyle bir adım, karşılığında Avrupa'nın kendi işlerine burnunu sokmasına da yol açabilirdi. Laik devlet tanınmasının, devletin bu işin dışında kaldığına inandıracağı düşüncesiyle Amerika, Protestan misyonerleri bütünüyle cemaat faaliyeti görünümüyle Orta Doğu'da beklentilerini sağlamak yoluna seferber ederken, dilediği ve beklediği propagandayı onlara yaptırabilecek, böylece saptadığı siyaseti uygulayabilecekti. Bunu gerçekleştirme yöntemi de, yaygın bölgelere dağılmış Amerikan misyonerlerin yoğunlaştığı yörelere ABD konsoloslukları kurmaktır. Bu konsolosluklar eliyle, devlet olarak karışmaması gereken konulara, misyonerlerin kurduğu kuruluşların Amerikan sermayesi ile kurulduğunu öne sürüp Amerikan yatırımlarının koruyuculuğunu yaptığı savı ile karışabilecekti. Bir yandan bu kuruluşları ve misyonerlerini koruyucu kanatları altına alırken, öteyandan onları yönlendirebilecekti. Üstelik, laik devlet olduğundan bütçe açısından da işlemin dışında kalarak emelini devlet bütçesine yük binmeksizin gerçekleştirebilecekti. Bu veriler ışığında çekinmeden diyebiliriz ki misyonerler, onlara bağlantılı olarak da Ermeniler, Amerika'nın Orta Doğu politikasında kullandığı iki unsur oldu.

Ermenilerin kullanılmasına gelince, aslında büyük Avrupa devletlerinin her biri tarafından ayrı ayrı kullanılan bu ulusun Amerika tarafından da misyonerler kanalıyla kullanılması, yine emperyalist politika ile ilintiliydi. Bu yargıyı açık biçimde sergileyebilmek için Amerikalı misyonerlerle Osmanlı Ermenileri'nin ilişkilerinin başlan-

gıç ve gelişmesini değerlendirmek yeterli olacaktır. Ayrıca, bu değerlendirme bize Amerikalı misyonerlerin Ermeni meselesinin doğmasındaki rollerini de gösterebilecektir.

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğuna geldikleri 1820 yılında iki devlet arasındaki ilişki, yok denecek kadar azdı. Resmîlik de kazanmamıştı. Dolayısıyla, İsa'yı, Protestanlık felsefesini, İncil'i Orta Doğu bölgesinde tanıtmak amacıyla gelen misyonerlerin de bu ülkeye ilişkin bilgileri çok kısıtlıydı. Bilinen, Osmanlı imparatorluğunun teokratik karakteri, İslam çoğunluğu, ve kozmopolit yapısıydı. Bu doğrultuda başlangıçta umulan, İmparatorluktaki Müslüman ve Yahudiler arasında Protestanlığı yayabilmektir. Oysa daha ilk gözlemlerden, İmparatorluktaki Müslümanların Hristiyanlaştırılmasının çok güç olduğu anlaşılmıştı. Unsurlarına dinsel özgürlük tanıyan devlet, aynı anlayışı Müslüman halkına göstermiyordu. Din değiştiren Müslümanlar, gerek Şeriat yasaları, gerekse sosyal kurallar dolayısıyla çok ağır biçimde çoğu kez de ölümlerle cezalandırılıyorlardı³.

Yahudilere gelince, onlar da dinsel bütünlük içindeydiler. Bu konuda misyonerler, karşılarında değişik mezheplerin Hristiyanlarını, özellikle Rumları ve Ermenileri buldular. Rumların sırtlarını yaslayabildikleri bir Yunanistan, ayrıca onları birleştiren güçlü bir Rum-Ortodoks kilisesi vardı⁴. Oysa Ermeniler, İmparatorlukta dağınık biçimde yaşıyorlardı. Dağınıklıkları, çoğunun Gregoriyen olmasına karşın, Gregoriyen Patrikhanesi çevresinde güçlü biçimde örgütlenmelerini de engellemişti.

Osmanlı yönetiminin misyoner faaliyetlerine olanak tanıması, Amerikalı misyonerlerin Ermenilerle kolaylıkla kaynaşabilmelerini sağladı. Öte yandan, Ermenilerin dağınık konumları da misyoner uygulamalarının alanını yayma olanağı getirdi: İlk gelen misyonerler, Plinky Fisk ve Levi Parsons, Ermenilere verdikleri söz üzerine arka-

3 Arsel, İlhan: Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlete, Ank. 1975 s: 261

4 1820 yılı, 1830'a kadar süren ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan Yunan ayaklanmasının başladığı yıldır. Burada özellikle işaret etmek gerekir ki bu zamanlama, bir başka deyimle Amerikalı misyonerlerin Türkiye'ye geliş yılının değinilen ayaklanmaya denk gelmesi, iki açıdan önem taşımaktadır. Bunların ilki, bu dönemde Rumların bütünüyle Yunan ayaklanması ile ilgili olmaları dolayısıyla misyonerlerin yalnız Ermenilere yönelebilmeleridir. İkinci olarak da Yunan bağımsızlık hareketinin Amerika'ya bu atılımın Ermeniler için özendiriciliğini düşündürmüş olabileceğidir. Böylece Ermenilerin de milliyetçiliğe yönelmek doğrultusunda ilk düşüncelerinin hem zamanlama etkisiyle, hem yeni iletişim kurdukları, fikir ve düşünceleriyle özgürlük rüzgarı getiren Amerikalı misyonerlerin etkisiyle oluştuğu akla gelmektedir.

larından yeni misyonerler gönderilmesini önerdiler. Bu öneriyle gönderilen Smith ve Dwight'i pekçok başka misyoner izledi. 1831-1850 yılları arasında Orta Doğuda üye sayısı 268'i aşan 7 Protestan kilisesi kuruldu⁵.

İlk misyoner merkezi 1820'da İzmir'de kurulduktan sonra bunu 1823'de Beyrut; 1831 de İstanbul; 1835'de Trabzon; 1839'da Erzurum; 1847 de Antep; 1851 de Sivas; 1852 de Adana ve Merzifon; 1853 de Diyarbakır; 1854 de Urfa, Maraş ve Kayseri; 1855 de Harput; 1859 da Tarsus; 1872 de Van merkezleri ve geri kalan branşların açılması izledi⁶.

Kısa zamanda misyonerler bütün Anadolu'ya yayıldılar. Gittikleri yerlerde amaçladıkları propagandayı yapabilmeleri, seslendikleri toplumun kendilerine olumlu yaklaşımını gerektiriyordu. Onların kendilerini dinlemeye, anlamaya hazır olmalarını gerektiriyordu. Misyonerlerin Türkiye'de Ermenileri etkileyebilmek için kullanabilecekleri silahlarsa o dönem koşullarında gerçekten pek çoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yadsınamıyacak derecede zavallı, özellikle merkeze uzak yörelerin uygarlıktan yoksun durumu, ülkedeki eğitim yetersizliği, sağlık hizmetlerinin yokluğu, hep misyonerlerin ele aldıkları konulardı. Bu yetersizlikleri giderebilmek için türlü olanakları ayaklarına götürecekleri kimselerin beğenisini toplayabilecekleri kuşkusuzdu. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki genel siyasal durumu da misyonerlere yardımcı oldu. Şöyleki, değinilen yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun özellikle gayri müslim çoğunluğu olan eyaletlerinde milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmaya başlamıştı. Yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde kalmış bu toplumlar Fransız İhtilalinden sonra dünyayı saran bu akımın etkisi ile, artık gerileme dönemine girmiş İmparatorluk yönetimine karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Milliyetçilik fikri, Avrupa ulusları arasında gelişirken, Avrupa büyük devletleri bu akımı bir silah olarak kullanmaya başladılar. İmparatorluğu içten çökertmek için Osmanlı unsurları arasında yaygınlaştırdılar. Ayaklanmalarla eyaletler bir bir Osmanlı İmparatorluğundan kopar oldu. Ancak, Ermeniler söz konusu olunsca durum farklı oluyordu. Öbür halklar üzerinde yaşadıkları topraklarla İmparatorlukta koparken, Ermenilerin, belirgin bir yerleşkesi yoktu. Onlar Türklerin ana va-

5 Nordmann, Bernhard Frederic: American Missionary Work Among Armenians in Turkey (1830-1923), Urbana, 111. 1929 (Bu sayı I. Dünya Savaşı öncesi 163'e ulaşmıştı. Üye sayısı ise 15.348'i bulmuştu.

6 Lybyer, Albert Howe: America's Missionary Record in Turkey: Current History Mag., February, 1924 s: 804.

tam üzerinde ve yaygın biçimde yaşıyorlardı. Ermeni ayaklanması da Ermeni yaygınlığı oranında Osmanlı topraklarından ödün ister biçimde gelişecek ve Osmanlı'yı yıkması kesin olacaktı. Bu bağlamda Osmanlı topraklarından büyük beklentileri olan, ayrıca yüzyıllardır bileğini bükemediği Türk'e asırların hıncını besleyen sömürgeci batı devletleri, Ermeni'lerden yararlanmakta kararlıydılar. Destekleriyle kurulan Ermeni İhtilal Komite'leriyle onların arasında da milliyetçilik duygularını uyandırıp geliştirmeyi, sonra onları ayaklanmaya kışkırtmayı hedef aldılar. Amerika ise, daha önce de değindiğimiz gibi, bu unsuru kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta istekliydi. İşte hem din, hem eğitim hem de sağlık konularını içeren insan duygu ve düşüncelerine egemen alanlarda misyoner faaliyetlerini de aynı zamanlarda başlatıp geliştirmek yöntemi ile Ermenilerle misyonerlerin yakınlaşması sağlandı.

Misyonerler, Osmanlı Türklerinden pek ayrı bir yaşam biçimi olmayan Ermenilerle ilk ilişkilerini eğitim kanalıyla kurdular. Osmanlı İmparatorluğunun tüm örgütlerine yansımış içler acısı yetersiz durumu, eğitim alanında da söz konusuydu. Hatta, eğitim yetersizliği bütün öbür yetersizlikleri de peşinden sürüklüyordu. Eğitimin anahtarı, okur yazarlıktır. Okunanın anlaşılabilmesidir. Bu doğrultudan bakarak Amerikalı misyonerler, bir yandan İncil'i Ermenice ve Türkçe'ye çevirmeye, bir yandan da Ermenilere okuma yazma öğretmeye başladılar. Böylece, Ermenilere dinlerini anlayarak öğrenmelerini sağlamayı görünür yakınlaşma nedeni yaparken, arka planda da onlara sağlanan eğitim içinde daha iyi, daha uygar yaşamının mümkün olabileceğini göstermeye başladılar.

Misyonerler, din açısından Ermenilerle kurdukları yakınlık dolayısıyla ilk mücadelelerini Ermeni kilisesine karşı verdiler. Gregoriyen kilisesi misyonerlere karşı tavır alırken, onlarla ilişki kurmayı yasakladı. Protestanlaşan Ermenileriyse bir yandan afaroz etti, bir yandan da mesleki faaliyetlerini yasakladı. Alış ve verişlerinden güncel yaşamlarına kadar türlü türlü engellemeler getirdi⁷. Amerikalı misyonerlerse, Ermeni'lere Gregoriyen kilisesinin katı kurallarını içermeyen yalın bir din anlayışı sunuyorlardı. Onları yüzyıllardır anlamını bilmeden okudukları İncil'i açarak akılcı bir çizgiye getiriyor, çabalarının onların iyiliğine olduğunu da Ermenileri inandırıyorlardı.

Osmanlı yönetimine gelince, Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini kısıtlamak bir yana, onlara türlü kolaylıklar bile sağlıyordu. Ne-

⁷ Stone, Frank: Academies for Anatolia, MD, 1984 s: 69

deni, öbür emperyalist Avrupa ülkelerinin yanında tarafsızlığına inandığı Amerika'nın güvencesine sığınmak düşüncesi idi. Osmanlı devleti, Amerika'nın kendi topraklarında emperyalist bir emeli olmadığına inanıyordu. Bu yakınlık, özellikle 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra Rusların Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmelerinden sonra daha da gelişti. Ashnda, 1848'de Protestanlığın millet olarak tanınması, misyonerlerin faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştı⁸. Amerikalı misyonerlerin kurmak istedikleri eğitim kurumlarına kolaylıklar sağlanmış, arazi alımı, bina yapımı v.s. gibi işlevlerde bir engellemeye gidilmemişti. Onlar da Protestan kilisesinden sağladıkları büyük maddi destekle Türkiye'nin en ücra köşelerinde bile ilkin ilkokul düzeyinde başlattıkları okullarını kurdular. Bu okullardaki öğretim, yalnız okur yazarlık ve din eğitimi olmuyordu. Ermeni çocukların çağdaş eğitim bilgileri yanısıra, o döneme kadar yabancı oldukları pekçok yeniliği de öğrenebildikleri bu okullara kısa bir süre sonra kız çocukların da alınması istendi. Örneğin, Antep'deki 10,000 Ermeninin Amerikan okulundan çok memnun oldukları, ve yazılı istekle okula kızların da alınması için başvuruları, misyoner evrakı arasında kayıtlıdır⁹.

Eğitim ve dolayısıyla Protestanlaştırma faaliyetleri için Amerika'dan 1830 lu yıllarda yalnız misyoner aileler gönderilirken, bir süre sonra bekar erkeklerin yanısıra bekar kadınlar da gönderilmeye başlandı. Ashnda misyoner olarak gelen kadınlar, Amerika'da yüksek tahsil görmüş, ancak, kendilerine açık iş alanı pek olmayan kadınlardı. Unutulmamalıdır ki o dönemde Amerika'da yüksek tahsilli kadın sayısı birhayli azdı ve onlara açık iş alanı da pek yoktu. Dolayısıyla, Amerika'dan gelen misyoner kadınlar, liberal fikirli, özgürlük ve bağımsızlık anlayışı ile dolu ve yararlı olmak isteyen kimselerdi. Daha önce de değinildiği gibi, Ermenilerle Türkler arasında o dönemde büyük farklar içermeyen yaşam biçimi yönünden Türk ailelerine egemen kaç-göç, birçok Ermeni çevresinde de geçerliydi. Dolayısıyla kadın misyonerlerin gelmesiyle, misyonerlerin etki alanı çok daha genişledi. Kadın misyonerler, erkeklerle olduğu kadar kadınlarla da görüşüp konuşabiliyor, bir arada oluyor, fikirlerini onlara da sıralayabiliyorlardı. Kadın misyonerlerin de görevi hem okullarda öğretmenlik yapmak, hem de kapı kapı dolaşarak din propogandası yaparak Protestanlığı yaymaktı. Erkek misyonerlerin yaygın biçimde kahvelerde yürüttükleri konuşma-görüşmeleri, onlar ev çevrelerinde sürdürdüler.

⁸ Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi Cilt VIII, Ank. 1983 s: 128

⁹ Blakney, Richard: Critical Survey of Aims and Purposes of the Near East Mission (1820-1980) (Basılmamış) s: 10

Nitekim, 1861 den başlamak üzere, "Women's Foreign Missionary Society" adı altında yabancı ülkelere kadın misyoner gönderilmesi faaliyeti, programlı bir şekilde dönüştürüldükten sonra kadın misyonerlerin faaliyetleri daha da yaygınlaştı¹⁰.

Misyoner olarak gelen kadınların nitelikleri incelenince, onların da Ermeni hareketine büyük katkılarının görüldüğüne değinmiştik. Misyonerlerin okullarda tarım, hayvancılık, arıcılık, marangozluk gibi öğretiler vermelerinin yanısıra, kadınlar, Ermeni kadınlara ve kızlara el becerilerini geliştirecek nakış-dikiş gibi uğraşılardan müziğe, sanata kadar türlü alanlarda öğretiler vermeye başladılar¹¹. Okullar eliyle çocuklara, yani yeni yetişen kuşaklara, onlar kanalıyla da ailelere nüfuz edebilen misyonerler, özellikle dünyaya kapalı kalmış, eğitim görmemiş erkeklere olduğu kadar, kadınlara da yepyeni ufuklar açmaya başladılar. Bir süre sonra, misyonerler, yetişkinlere de eğitim hizmeti götürmeye başladı. Hele kadınlar için açılan bu tür yetişkin okulları, eğitimcilerin kadınlardan oluşması nedeniyle, kapalı Osmanlı toplumunda herhangi bir karşı koymaya da yol açmıyordu. Örnek vermek gerekirse, yetişkinler için açılan okullar arasında Mardin'de misyoner Miss Parmelee'nin öncülüğünde kurulan okuldan söz edebiliriz. Kadınlar için açılan bu okulun ilk öğrencileri, Protestan kilisesinde görev alabilmek için eğitim görenlerin eşleriydi. Okumaz yazma ve basit hesaplar da ilk dersleriydi. Kendilerine ayrıca temizlik kuralları, ev ve çocuk bakımı da öğretilmekteydi. Birkaç yıl içinde bu okula kız öğrenciler de alınmaya başlandı. Böylece, kızların eğitim görmemelerinin daha doğru olduğuna ilişkin önyargılar da kırılmaya başladı. Zamanla, ders içerikleri genişletildi ve okul, lise düzeyine getirildi. Adana'da ise 1884 de WBM (Women's Board of Missions-Kadın Misyonerler Yönetimi) tarafından ilk okul, orta okul ve yuva kuruldu. 1885 de okul binasının üst katına yatakhane eklendi. 1914 de yatakhane hocalara bırakıldı. O yılki kayıtlara göre Ana okulda 25, ilkte 65 ortada 45 olmak üzere okulda toplam 135 öğrenci vardı¹².

Misyonerlerin Hristiyan ulus olan Ermenilere acıyarak onlara daha iyiyi tanıtmak için olağanüstü çaba gösterdikleri okullarda bilgi ve kültür yanısıra özendirici iyi yaşam koşullarının tanıtılması sürdürülürken, saçların her gün taranmasından temiz çorap giymeye, kendi

10 Dunlop, Mary Uline: UCBWM; ABIO, Dunn-Elyazması

11 Stone, Frank, A.: A.g.e. s: 37

12 Fenega, Agnes: The Mother of Many Daughters; Light and Life; January (Ocak) 1911.

çoraplarını örmeye, yünü kabartıp daha kaliteli iplik eğirmeye kadar, güncel yaşamın her parçası üzerinde duruluyordu¹³. O yıllarda Van'da misyonerlik yapan Martha Tinker'in anılarında okuduğumuza göre, örneğin, saçlarını her gün tarayıp ören öğrenciler, ödüllendiriliyorlardı¹⁴.

Eğitim düzeyinin geliştirilmesi, yüzyılların törelerine bile değişiklikler getirdi. Yine Martha Tinker'in anılarından bir başka örneğe göre, eskiden üç gün üç gece erkeklerin içki alemleri ile süren ve çoğu kez türlü taşkınlıklara yol açan Ermeni düğünleri bile, damat ve gelinin eskiden görülmediği bir şekilde, kadın ve erkek konuklar önüne birlikte çıktıkları tek bir gün süren düğün şekline dönüşmüştü¹⁵.

Eğitim görmüş kimselere, gerek kilisede, gerek eğitim kurumlarında eğitimci görevler veriliyor, dolayısıyla, Ermeni'lerin bir yandan misyonerlerden eğitim görürken, bir yandan da kendi içlerinden yetişen kimselerden eğitim görmeleri sağlanıyordu. Böylece daha az misyonerin daha çok iş yapılabilmesi de sağlanmış oluyordu. Verimlilik ve bilinçlenmek bir yandan öğrenimin özendirici yanı olurken, yetişmiş birçok Ermeni gencine de Amerika'ya gitme ve orada daha ileri eğitim görme olanakları da sağlanıyordu. Bu gençlerin pek çoğu Amerika'da Amerikan vatandaşlığına geçerek İmparatorluğa geri geliyor, Osmanlı topraklarında Amerikan vatandaşı olmanın sağladığı ayrıcalıklı durum içinde¹⁶ kendi halklarına özgürlük propagandası yapıyor, onlara yurt dışında gördüklerini anlatarak devletten reformlar istemeğe yöneltiyorlardı. Amerikan vatandaşı olanların sayıları gitgide arttıkça, Ermeni toplumu arasında bu kimselerin ayrıcalıklı durumlarına özenmeler de artıyordu. Nitekim, 1891 yılına gelişiğinde, yalnız İstanbul'da Amerikan vatandaşı olmuş 6 doktor, 2 dişçi vardı. 1897-1900 arası ise yaklaşık 12,000 Ermeni, Amerika'ya göçmüştü¹⁷.

13 McLaren, Grusell M.: From Van; Life and Light, Şubat, 1905.

14 Reynolds, Martha Tinker: Mont Holyoke Koleji Arşivi, kişisel notları: Turkey Mission

15 Ibid.

16 Knapp, Grace: "School of Bitlis" Life and Light, Haziran 1869 s: 47. (Kapitülasyonlar ve ikili anlaşmalar gereği A.B.D, vatandaşlarının Osmanlı İmparatorluğunda neredeyse dokunulmazlık boyutlarına varan, örneğin yasal konularda salt kendi elçilikleri ile karşı karşıya kalmalarını mümkün kılan ayrıcalıklı durum kastediliyor).

17 Şimşir Bilal: Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine; Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 1984, s: 104.

Amerikalı misyonerlerin asıl amaçları olan din'i geri plana bırakarak okutup eğiterek yetiştirdikleri Ermenilere sürekli olarak insancıl amaçlarla yaklaştıkları bir gerçektir. Onları daha iyi yaşatmak, onları sözde ezilmekten kurtarmak için çabaladıklarını vurgulamaları, çok geçmeden etkili olmaya da başladı. Kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğunda artık bilinçlenmiş bir Ermeni toplumu oluştuğunun bir büyük kanıtı ise, 1863'de hazırlanan ve İmparatorluk tarafından da onaylanan Ermeni Anayasası oldu. Ermenilere benliklerini bulmada Amerikan okullarının ne büyük yardımı olduğu, zaman zaman bu okullarda yetişenler tarafından, misyonerlere yazılmış ve kendilerine daha çok yardım gösterilmesi istenmişti, Hristiyan bir ulus olarak bu na büyük gereksinimleri olduğu vurgulanarak gerçek yardımın ancak ABD tarafından yapıldığı ve yapılabileceği söylenmişti¹⁸.

Nitekim, misyonerlerin merkezlerine yazdıkları memorandumlarında da birçok kez Ermeniler arasında dinsel gelişme sağlamak için başlatılan faaliyetlerin, eğitim ve onların kalkınması biçimine dönüştüğü bildirilmiştir¹⁹.

Amerikalı misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin yanısıra değinilmesi gereken bir başka faaliyetleri de sağlık alanındaki uğraşlarıydı. Sağlık konusu da herkesi ilgilendirecek yaygınlıkta bir sorun olduğundan, toplumsal alanda eğitim kadar etkili olmuş bir girişimdi.

Orta Doğu bölgesine ilk sağlık misyonerleri, 1831 de gelmeye başladı. Önceden de değinildiği gibi Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu türlü olanaksızlıklar, sağlık konusunu da son derece yetersiz bırakmıştı. Dolayısıyla, özellikle Türkiye'ye gelen misyonerlerin sağlık sorunları açısından gerekli görülen sağlık hizmetlerinin misyonerlerin buldukları bölgelere götürülmesi, gitgide sağlık merkezlerinin ve bu merkezlerde doktorluk hastabakıcılık yapmak üzere gelen misyonerlerin artmasına yol açmıştı. Sağlık hizmeti vermek üzere gelen misyonerlere Amerika'dan verilen yönerge, onlara ilkin din eğitici, sonra sağlık hizmetlisi olmalarını buyuruyordu. Oysa birçok yetenekli doktor, misyoner olarak Orta Doğu bölgesine geldiklerinde, insan ayırımı yapmaksızın Ermeni veya Türk herkese sağlık merkezlerinin kapılarını açık tutar oldular. Doğal olarak, bu onların din eğitici yönlerini de her iki topluma da sergilemeleri anlamını taşıyordu²⁰. Sağlık hizmetlerinin Türkiye'ye gelmeye başlamasından kısa

18 Harput Belgesi; Unit V V: 2, reel 219

19 Harput Belgesi; Unit V V: IV reel 536.

20 Shepard, Mary Alice: Doctor's Care: Medical Mission in Turkey, Redhouse Press UCBWM

bir süre sonra Anadolu, Amerikan sermayesi ve yatırımları ile kurulmuş okulların yanısıra açılan sağlık merkezleri ve hastahanelerle doldu. 19 uncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda bulaşıcı hastalıkların çokluğu, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, değinmeye gerek olmayacak kadar ileri boyutlardaydı. Bu durumda, sağlık hizmeti vermek için tüm olanaklarıyla gelen misyoner doktor ve hastabakıcılar, her gittikleri yerde halkın göz bebeği oluyorlardı. Sağlık misyonerleri, buldukları yerlerde yetişmiş okur-yazar Protestanlaşmış Ermenilere hastahanelerde ve sağlık ocaklarında görevler vererek bir yandan onlara ekonomik olanaklar sağlıyor, bir yandan da kendilerine olan minnet borçlarını ödemek olanağı yaratıyorlardı. Bu merkezlerde misyonerler kadar görev alanlar da hastalarla kurdukları iletişimlerle dolayısıyla, misyonerlerin amacına hizmet ediyorlardı. Misyonerlerin yetiştirmeleri olan Ermeniler, eğitim ve sağlık kurumlarındaki görevleriyle, sürekli kendi toplumlarından başkalarının da eğitilmesinde katkılı oluyorlardı. Kendileri gibi nüfuz ettiklerini de Amerikalı misyonerlerden öğrendikleri "hümanizma", "özgürlük", "bağımsızlık" sözleriyle donatıyorlardı.

Ermenilerin, birdenbire yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu içinde sürdürdükleri alışlagelmişlikten sıyrılmaları, yüzyıllardır sürdürülen geleneksel yaşam biçiminden kopmaları, Anglo-sakson yaşam biçimi ile tanışmaları, batı eğitimine kavuşmaları, onların kavramlarını öğrenmeleri, Osmanlı İmparatorluğunda Türk-Ermeni toplumu arasında alışlagelmiş dengeyi bozdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük sarsıntılar içine düştüğü 19 uncu yüzyıl bitimindeyse, artık türlü etkilerle bütünüyle değişik kavramlara sahip olmuş Ermenilerin, devlete karşı ayaklanmaları başladı.

Bundan sonradır ki Amerikalı misyonerler, Türkler tarafından Ermeni meselesine katkıları dolayısıyla suçlanır oldu. Uzun bir süredir misyonerlerin tek uğraşısı, Türklerle iletişim kurmayı büsbütün savsaklayarak, Ermenileri eğitmek, haklarını aramaya yöneltmek, onları bunun için eğitmek olmuştu. Yine bundan sonradır ki Amerikalı misyonerlerin haklarını, mallarını ve yatırımlarını korumak, onları kendi politikasını izlemeye yöneltmiş olan Amerikan elçiliğinin birinci derecedeki görevi haline geldi²¹. Sonraki yıllarda, misyoner-Ermeni yakınlaşması bir kat daha artarak Amerika, 1896 daki Türk-Ermeni olaylarından sonra Türk sularına söz-

21 Grabill, Joseph L.: Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence of American Policy, 1810-1927, Minn. 1971.

de Amerikan yatırımlarını korumak, gerçekte ise Ermenilerin yanında olduğunu göstermek üzere iki savaş gemisi göndererek, tarafgirliğini kesin biçimde belirledi²². Sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğunda daha da artan misyoner faaliyetleri o boyutlara geldiği, Amerikalı deyince, İmparatorlukta yalnız misyonerler akla gelir oldu²³. Öteyandan, Amerika, devlete baş kaldırmış bir unsurun yanında yer almak suretiyle, kendi de Osmanlı'ya karşıt bir konuma girdi. Amerika'da ise misyonerlerin yayın organlarında ve yine onların yazılarıyla beslenen basında sürekli abartılarak yer verilen Türk-Ermeni olaylarına ilişkin haber ve makalelerle bir Hristiyan ulusun Müslüman İmparatorlukta sözde ezilmekte olduğu savı işlendi. Ermeniler bundan güç aldı. Amerikan kamu oyunda ise "çirkin Türk" imajı pekişti. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda, Amerikan misyonerleri Ermeniler konusunda devletleri ile yazışmışlar, devletlerine misyoner faaliyetini aşan türlü gelişmeler hakkında haber kaynağı olmuşlar hatta, devlete yardım bile önermişlerdi. Buna örnek misyoner yöneticilerinden Burton'ın bu tür yardımları öneren Boston 27 Aralık 1917 tarihinde Amerikan İçişleri Bakanlığı (State Department) yazışması gösterilebilir²⁴.

Bu veriler ışığında Ermenilerle ilgili genel bir değerlendirme yapılırsa, Ermeni sorununun. Ermenilerin başlangıçtan beri Hristiyan oldukları gözetilerek bir din sorunu olmadığı; Ermenilerin yüzyıllardır Doğu Anadolu, Trabzon-Bağdat, Samsun-Batum ticaretini ellerinde tuttukları ve Türklere oranla çok daha müreffeh yaşadıkları açısından bakılınca da ekonomik bir sorun olmadığı; ancak, İngiltere, Rusya, Fransa ve ABD gibi dünyanın güçlü, emperyalist ülkelerinin, kendi politikalarını izleyebilmek için ortaya attıkları bir siyasal sorun olduğu sonucuna erişilmektedir.

22 Griscom, Lloyd C: Diplomatically Spreaking; N.Y. 1940, s: 134.

23 İbdi. s: 17.

24 ABCEM Accords; GROUP 58, RoU: 41, 353.